

Könyves utazás

A Balaton V. rész

Az alábbi fejezetek Eötvös Károly *Utazás a Balaton körül* című munkájából származnak. Az utazás, melyen a költő, író részt vett barátaival, 1875-ben történt. A könyv megírása 25 évvel későbbi, századforduló környéki.

A mi utazásunk Eötvös Károly hosszú útjának egy-egy kis szeletére világít rá, apró emberi vagy természeti jelenségekre, amelyek mégis összefüggésben lehetnek valamilyen módon velünk, a ma élő énnel. Betekintésünk öt részből áll, egy bevezetésből, mely Eötvös Károly invitálását tartalmazza, ezt folytatjuk egy korabeli utazás leírásával, majd megpillantjuk a nyári Balatont, természeti jelenségeivel. Később az emberekre is rápillantunk, de a mai nyaralók helyett a romantikus betyárvilág titkait lessük meg. Elérkeztünk a záró fejezethez, melyben az író egy hallal esett történet elmesélése és a csárdák sorsán való merengés után egy öreg szilfából próbálja kivallatni a régi idők titkait, az eseményeket, amiket az, az idők során, álltában látott. Vajon sikerül-e neki? Nézzük meg!

V. rész

“Ott áll a fa, az ősz, öreg szilfa, az akarattyai magaslaton. Földje, maga büszkén néz a messze világba. Egyik oldalán a csittényi szőlős gunyhó, másik oldalán az akarattyai csárda, néhány puska lövésnyire tőle mind a kettő.

Csárda egykor, pusztai lakás ma.

Hova lettek a csárdák? Hova tűnt el a csárdai élet?

Gyermekkorom sok emlékét őrzi a csárda. Úgy megőrzi, alig jut belőle ma már magamnak is. Ahogy elmúlt a gyermekkor, úgy múlnak el a csárdák, úgy múlnak el az élet emlékei.

Őskezleti, ősmagyar intézmény a csárda. Talán a hunok, talán az avarok még nem ismerték. Az a Priszkosz követ, aki Attilánál járt, nem beszél csárdáról. Mikor társaságával letelepedett éjszakázni, nem csárda mellé telepedett. Ha lett volna akkor csárda, hun vezetője odavitte volna éjjeli szállásra. S mikor jött a vihar és záporosó, s a görög urak feje fölül elvitte a sátort, s úti málháikat belesodorta a szikes tóba: a csárdához menekültek volna eső elől, éhség elől, szomjúság elől.

Ősmagyar szó a “csárda” is. Hiába akarják tőlünk elvitatni polyákok, törökök, déli szlávok. Meglehet, igaza van Vámbérynek, hogy őseink a perzsáktól tanulták el a szót és az intézményt. Meglehet, hogy perzsa nyelven azt jelenti a szó: ágas szín. Bizonyos, hogy őseink hozták Európába.

Ahol ivóvíz van: oda kutat ásni. Közelébe ágas színt, leveles színt állítanak. Az ágas szín mellé egy kis putri vagy hajlék: ebből a három épületből áll a csárda. Nem oly fényes, nem oly szilárd ugyan, mint a balbeki napisten templomának romjai, de céljuk, rendeltetésük éppoly kegyes, éppannyira istennek tetsző.

www.mentapart.com

Kerítése nincs, kapuja sincs. S ha nincs kapu: be se lehet zárni senki előtt. Szabad a bejárás, szabad a megszállás mindenkinek.

Nem is az emberért, inkább a lováért készült. Az ember tűrheti az éhséget, szomjúságot; jóra való ember lovát éhezni nem engedi. Megitatja a kútnál, beállítja árnyékba a szín alá, vet neki egy marok szénát, zöld fűvet vagy eleséget, s pihentetés után úgy megy tovább. Maga az ember bemegy vagy be nem megy a csárdába: nem tartozik a dologhoz. Árnyékért, pihenő helyért, itató vízért úgysem szabad pénzt elfogadni magyar embernek. Csak németnek szokása lakat alatt tartani a vizet és födeles árnyékot.

Erős igazsága van a németnek, de erős és szép igazsága van a magyarnak. Hisz a ló gazdája azért egy hajtóka itálra vagy többre mégiscsak benéz a csárdáshoz is. Ez a csárdás haszna. De azért, hogy fáradt állat megpihenjen, szomjas állat elverhesse szomját, hasznot húzni embertelenség.

Ott volt még az én gyermekkoromban a cinkotai, a pinkóci, a tekeresi, a gamászai, az akarattyai, az alsódakai, a felsődakai, a geleméri, a fűzfői, az almádi csárda. Egypár még ma is fennáll, ma is csárda. Búsul, szegénykedik, csárdása gazdaságból éldegél, vendéget alig lát, utas ember elkocog mellette, a muzikus cigány rá se gondol többé, hanem azért mégis csárda. Urasága csárdának felejtette. A legtöbbje gazdasági tanyává alakult át. A pinkóci csárdát a nemes vármegye pusztította el ott a hódosi erdő mellett. De végképp kipusztult már a hódosi erdő is. Bokros tölgyeinek semmi nyoma többé.

Az akarattyai csárda se csárda már, több mint negyven esztendeje.

A Balatonnak ezt a részét Balatonfőnek nevezik. A balatonfői partok azok a magas és meredek partok, amelyekről már megemlékeztem. Azt a magaslatot, amely az akarattyai csárdához fölvezet, Tikacs néven nevezte el az őslakó.

Erre szoktak szüleim nyaranta a balatoni fürdőre járni az akarattyai csárda aljába.

Egy mély szakadás van itt a nagy partok között, mintha óriási vízmosás volna. Itt le lehet szállni a vízhez. Ide jön vasárnaponként száz meg ezer kocsival a Mezőföld népe, kivált aratás és cséplés után fürödni, a cséplés és nyomtatás porából kitisztulni. Ellepik a sekély vizet a nádason kívül. Ha a partról a magasból néznők: úgy tűnik elénk a sok emberfej, mintha télen óriási varjúsereg lepi el a havas mezőt. Mert kopasz embert és szőke embert a Mezőföld alig ismer. Fürdő után körbe telepszene az összevalók, előszedik a pogácsát, sonkát, kulacsot, s jókedvvel beszélnek egymásnak, ki milyen mélyen ment be a vízbe. Úszni nem tud senki. Azt pedig mindenki tudja, hogy aki nyakig érő vízbe bemeget, ha úszni nem tud, többé vissza a maga erejével nem jöhet. Beszívja a Balaton.

Apám tudott úszni. Megtanulta gyerekkorában a szilasi úszólápon. Ma már ez sincs meg az ősi telken.

1851-ben történt az eset. Lementünk fürödni. Anyának nem volt szabad a nyílt vízben fürdés, de ő is eljött, s egy pokrócon leült a homokos partra.

Apám beúszott a nádason belül, s amint ott lubickol, jön vele szemközt lassú mozgással egy természetes hal. Vagy a hullám hányta, vagy a szellő toltta, de a víz színén jött feléje. Első pillanatra nem ismerte föl. Akkora volt, mint egy jókora harcsa, de se bajusza, se pikkelye.

Mikor közelért hozzá: kitért előle. Nagy hallal szabad vízben, puszta kézzel viaskodni nem okos ember dolga. De amint mellette úszkált, észrevette, hogy a hal tátogat, s többet fekszik oldalán, mint hasán.

Haldoklott a gyönyörű állat. Nem volt semmi sértődése, haldoklott öreg kora miatt. Apám a kopolyúja alá tette bal kezét, s jobb kezével iparkodott kifelé vonszolni. Haldokló állattal könnyű lesz elbánni.

Csakhogy az a haldokló állat a fogaskirály volt, s a király akkor is hatalmas, amikor haldoklik.

De azért kihozta. Egyet-kettőt vetett magán őfelsége, de apám erős ember volt, keményen fogta, kivezette a lábolható vízig; ott ölébe vette, s anyám lábához odatette a homokra.

Negyven fontos óriási fogas volt. Mióta uralkodott már a vizek mélységein: nem tudják azt a tudósok. Hálót, szigonyt, erősebb ellenséget el tudott kerülni. Szerencsésen eljutott az emberi kor legvégső határáig.

Hanem hát mégiscsak király volt, aki fogát se könnyen, se ingyen oda nem adja.

Ott feküdt anyám lábainál. Életnek jele nem látszott már rajta. Anyám minden gondolat nélkül cipellős lábafejével megérintette az orrát. Erre egy szempillantás alatt mélyen bekapta anyám lábafejét, s irtóztató fogait összeszorította.

A sikoltásra apám odaugrott, letérdelt, s két kezével megkísértette a fenevad állkapcsait szétfeszíteni. De roppant ereje se volt erre képes. Talán a test síkossága miatt se tudta egész erejét kifejtetni. De hihetetlen erő van a hal állkapocs-izmaiban.

Anyám a fájdalom és ijedség miatt elájult. Mi gyerekek meredt szemmel néztük a küzdelmet.

Apám kegyetlenül káromkodott, s odakiáltotta a kocsisunknak:

- *Hozd ide a kalapácsot.*

Bükkly István volt kocsisunk. Öreg, púpos, régi hű cseléd. Odacammogott a kocsihoz, a tarisznyából kivette a kalapácsot, s átadta apámnak. Csak a kalapács vasával lehetett a haldokló vagy talán már halott állat állkapcsai közül anyám lábát kimenteni.

Szerencse, hogy akkor nem volt még félcipő vagy kivágott cipő. De így is nagy sebje volt anyámnak. Rögton öltöztünk, s mentünk fel a csárdához. Ott apám finom törkölypállinkával kimosta, s aztán bekötözte a sebet. Begyógyult szerencsésen.

Hanem az eset miatt mégiscsak elmaradt a nagy szilfa látogatása. Pedig e napra előre kitűztük. Elmegyünk tövébe, megmérjük területét, leülünk árnyékába, megszámláljuk főágait.

Ami elmaradt akkor: megcsináltuk máskor.

Csodálatos alkotása a természetnek. Dereka, főtörzsöke csak ember magasságnyi. Tehát nem volt társa közelben soha, nem versenyzett senkivel, vele se versenyzett senki. Születése óta magánosan állt ott a dombtetőn, büszkén, védtelenül, viharok és villámok ostromában. Ha lett volna társa vagy szomszédja: magasabbra nőtt volna törzse, s nem fejtette volna ki oly gyorsan, oly közel a földhöz koronáját.

A magyarnak szilfa a nemzeti fája. A német elfoglalta a tölgyet, a lengyel a fenyőt, az olasz és francia az olajfát. Ezer falu, város, halom, dűlő, határrész viseli nálunk a Szilas és Szilágy nevet. S ahol ez a név van: ott magyar lakik, ott magyar telepedett meg ezer év előtt.

Mert a magyar csak a rónát, csak a síkot, csak a végtelent szerette. Aminthogy a lova is azt szerette. Van fája a síknak is. De csak puha fája. A nyár, a fűz, a rekettye. Szilaj fája csak a szilfa. Erős, kemény, szívós, hatalmas, viharokkal szembeszálló, amit hajdan szilajnak nevezett az irodalom is, a népnek nyelve is. Gyümölcsöt nem terem, de éjszakára tanyát ad varjúnak, seregélynek. A villám kikerüli, s ha beleüt is, nem árt neki. Legmagasabb csúcsára odaszáll a turulmadár. Onnan nézi a napot s a legelésző és ficáncoló ménest. Ágából, fiatal hajtásából faragták őseink az íjat. Századokon át él. Kora miatt kihalt szilfát még senki se látott.

Az akarattyai szilfa messze lát. Észak felé a Bakony csúcsai, az Iszka, a Bögre, a Papodtető, a Halyag, a Hárs-ágy, a Köröshegy zárják el látó körútját. Napkelet felé Fehérvár aranyos tornyait és Szekszárd hegyeit látja. Dél felé a Mecsekig néz, s napnyugat felé Tihanyon keresztül Badacsony büszke tetejére száll tekintete. A tihanyi réven át pedig végignéz a Balaton színén, s nem látja partját sehol, mint a tengernek.

Milyen régi ez a fa! Meg nem lehet mondani. Az 1532-es kenesei országgyűlés már ott látta, ott találta. A Batthyány, Tahy, Zalay, Nádasdy, Majláth, Csányi, Bottka, Forgách, Aponyi, Zay, Pósa, Horváth, Mérey, Kőváry, Kisfaludy, Boronkay, Niczky, Sittkey, Besseney ma is élő nemzetségek öregei, főbbjei apródaikkal, kísérőikkel, huszáraikkal lombjai árnyékában poroszkáltak el, amikor a kenesei országgyűlésre gyülekeztek. Hát a már kihalt fényes nemzetségek!

Csak pár év előtt hullott el Mohácsnál a nemzetnek hős serege. Azelőtt egy király is sok volt, most két király volt a magyarnak. És két örök ellensége. A német és a török. Egyik jobban pusztította, mint a másik.

Az az öreg fa ott a parton jól hallotta, amint az ország bölcsei és vitézei afölött tanácskoztak: melyik jobb, melyik rosszabb? A török-e vagy a német? Melyikkel tartson a magyar? A törökkel-e vagy

a némettel? Nem jobb volna-e mind a két királyt elkergetni, s felállítani a szabad köztársaságot, s nemzetül szövetkezni a hatalmas törökkel?

Öreg szilfa: te hallottad ezt a tanácskozást. A te lombod belesusogott, a te lombod belebólintgatott ebbe a tanácskozásba. Azóta negyedfélszáz esztendőül keresztül látod feljönni és lenyugodni a napot a magyar nemzet feje fölött. Végignézted a törökkel és a némettel lezajlott keserű küzdelmeket. Láttad győzelmében, láttad bukásában nemzetünket. Sokszor elbuktunk, mindig feltámadtunk. Öreg szilfa: te sokat tapasztaltál. És mondd meg nekünk most már: melyik szónak volt igaza 1532-ben? És mondd meg nekünk azt is: szaporodott-e bölcsességünk 1532 óta? Meg tudnánk-e azokra a kérdésekre ma igazán felelni?¹

Gondolatok, kérdések a szöveg olvastán:

- Ön szereti a csárdákat? Melyik a kedvenc (balatoni vagy nem balatoni) csárdája?
- A halas történet milyen érzéseket keltett Önben? Gondolta volna, hogy ilyen halak éltek a Balatonban?
- Az Ön életében van-e egy ilyen fa, vagy akár egy elképzelt fa, aminek ilyen tudást, tapasztalatot tulajdonít, mint Eötvös a nagy szilfának?

¹ Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957. 47-53.